

Türkiye’de 1990’lı Yıllarda Ortaya Çıkan Siyasi Liberalizm Pratikleri*

Ahmet Köroğlu**

Öz: Liberalizm, Türkiye’de üzerinde en çok konuşulan ideolojilerden biridir. Özellikle Cumhuriyet dönemiyle beraber Türkiye’de, 1990’lı yıllara kadar liberal anlamda bir siyaset pratiği görmek pek mümkün olmamıştır. 1990’lı yıllar ise Türkiye’de ilk defa ve etkin bir manada siyasal liberalizm taleplerinin gündeme getirildiği ve bunu siyaset pratiğinde uygulamaya çalışan YDH ve LDP gibi partilerin, ayrıca düşünce altyapısını kurmaya çalışan “İkinci Cumhuriyetçiler” ve LDT gibi düşünce gruplarının ortaya çıktığı yıllardır. Büyük umutlarla ve söylemlerle Türk siyasal hayatında gündeme gelen siyasal liberalizm talepleri, kısa bir süre içerisinde dar bir çerçeveye sıkışmış ve farklı bir yöne evrilmiştir. Nilüfer Göle’nin haklı tespitiyle “liberal canlanma” olarak adlandırabileceğimiz bu durumu tetikleyen hususlardan bir tanesi 1980’li yıllarda ortaya çıkan sivil toplum arayışları, diğeri ise aynı yıllarda Özal döneminde uygulanan neoliberal politikalar ve bunların siyasetteki ve toplumdaki yansımaları olmuştur. Bununla beraber 1990’lı yıllarda Türk siyasal hayatının ve Türk toplumunun temel gündemini oluşturan meseleler, canlanan bu liberalizmin kısa bir süre içinde tekrardan siyasi sahneden çekilmesine yol açmıştır. Mezkûr yıllarda Kürt ve Alevi sorunu gibi etnik ve kültürel temelli sorunlar, laiklik tartışmaları ve siyasal İslam’ın yükselişi, ayrıca devlet-toplum ilişkilerinde devletin bireye karşı ön plana çıkması gibi gelişmeler de bu liberal canlanmanın kısa süre içinde sahneden çekilmesine yol açan başlıca sebepler olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Liberalizm, Yeni Demokrasi Hareketi (YDH), Liberal Demokrat Parti (LDP), Siyasal Hayat, Türkiye.

Abstract: Liberalism is one of the most spoken ideology in Turkey. Especially it has not been possible to see political practises as liberal sense in Turkey by the Republican era until 1990’s. In the 1990’s, it is the first time that the political liberalism demands brought an effective sense on the political agenda in Turkey and thus some parties like YDH and LDP and some intellectual groups like “İkinci Cumhuriyetçiler” and LDT emerged by this way. Although came with great expectations and discourses the political liberalism demands in the Turkish political life stucked in a narrow frame and inverted in an different direction in a short time. In this case according to Nilüfer Göle named as “revival of the liberalism” has been triggered by some points. One of the these points is civil society discourses that emerged in the 1980’s, the other one is neoliberal policies in Özal era and their implications in politics and society has become. However the fundamental issues of Turkish society and Turkish political life in these years led to this booming liberalism withdrawal of the politic stage in a short time. Aforementioned years, ethnic-based problems such as Kurdish and Alevi issues, discussions of secularism and the rise of political Islam as well as state-society relations and such as the emergence issues are the main reasons withdrawal of liberalism from the political scene.

Keywords: Liberalism, New Democracy Movement (NDM), Liberal Democrat Party (LDP), Political Life, Turkey.

* Bu makalenin ilk hali Nisan 2011’de gerçekleştirilen 2nd Graduate Conference of Boğaziçi University Political Science and International Relations Department başlıklı konferansta sunulmuştur.

** Arş. Gör., Kırklareli Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

İletişim: ahmetkoroglu@kirkclareli.edu.tr, Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kavaklı, Kırklareli.

Atf©: Köroğlu, A. (2012). Türkiye’de 1990’lı yıllarda ortaya çıkan siyasal liberalizm pratikleri. *İnsan ve Toplum*, 2 (3), 119-138.

Giriş

Liberalizm, Avrupa’da kilise ve feodal devlete karşı verilen mücadelelerin sonucu ortaya çıkmış ve temelinde bir takım özgürlüklerin yer aldığı bir ideolojidir. Tüm ideolojilerde olduğu gibi liberalizmin de tarihsel bir okuma ile çok geriye götürülmesi mümkün olsa da liberalizm aslında modern zamanların bir düşünce biçimidir (Boaz, 1998, s. 27). Liberalizmin bu farklı yorumlanması, onun tarihsel süreçte farklı kırılmalara ve dönüşümlere uğramasına da yol açmıştır. Bu bağlamda tarihsel süreç içinde liberalizm; klasik, modern ve neoliberalizm olmak üzere üç ana kırılma yaşamıştır. Türkiye’de ise liberalizmin ilk işaretlerine Osmanlı Devleti döneminde rastlamak mümkündür. Özellikle “Tanzimat” ve “Islahat” reformları çerçevesinde bir modernleşme projesi olarak ortaya çıkan liberalizm, bu dönemde modernleşmenin en önemli aracı ideolojilerinden biri olmuştur. Buradan hareketle Türkiye’de liberalizmin gelişim sürecini beş ana dönemde ele almak mümkündür. Bunlardan ilki, 19. yüzyıla beraber başlayan Osmanlı Devleti’nin son dönemidir. Sened-i İttifak ile başlayan bu süreç, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile devam etmiş, 20. yüzyılın hemen başında ise İkinci Meşrutiyetin ilanı ve Osmanlı Ahrar Fırkası’nın kurulması ile beraber liberal talepler daha belirgin hale gelmeye başlamıştır (Yayla ve Seyitdanlıoğlu, 1998, s. 54). Bu dönem içinde, Prens Sabahattin ve Osmanlı Ahrar Fırkası özellikle ayrı bir öneme sahiptir. Bu girişimlerle beraber Osmanlı Devleti’nin son döneminin, liberalizm için ilk sahne şansının yakalandığı bir dönem olduğunu söylemek mümkündür. İkinci dönem ise Cumhuriyet’in kurulması ile başlayıp siyasal hayatta çok partili sisteme geçene kadar olan dönemdir. Bu dönemde liberalizm, Osmanlı Devletinin son döneminde yakaladığı sahne şansını büyük oranda kaybetmiş ve dönemin hâkim devletçi-milliyetçi ideolojisi, liberalizmi hem sahne dışına itmiş hem de Türkiye’de liberalizmin kaderini önemli ölçüde etkileyen bir süreci beraberinde getirmiştir. Bu dönem siyasetinde liberal talepleri örtük olarak da olsa dillendirme çabasında olan “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası” ve “Serbest Cumhuriyet Fırkası” gibi oluşumlar ortaya çıkmış, ancak bu oluşumların ömürleri, farklı nedenlerden ötürü kısa süreli olmuştur. Özetle, bu dönemde liberalizm bir önceki dönemde kazandığı etkisini büyük oranda kaybetmiş, ortaya çıkan liberal oluşumlar ve dönemin liberal söylemleri de ciddi oranda devletçi-milliyetçi zihniyetin izlerini taşımıştır (Kadioğlu, 1999, s. 73-98). Türkiye’de liberalizmin gelişiminde üçüncü dönem olarak belirleyeceğimiz dönem ise Türk siyasal hayatında çok partili sisteme geçildikten sonra başlayan ve 1980’li yıllara kadar devam eden süreci kapsamaktadır. Bu dönemle birlikte liberalizm, siyaset arenasında tekrardan sahneye çıkmış ve liberal talepler bazı siyasi partilerin ve çeşitli oluşumların söylemlerinde yer almıştır. Bu dönemde liberalizm, özellikle “Demokrat Parti” ve “Adalet Partisi” tarafından kısmen benimsenmiş ve dillendirilmiş, ancak bu partilerin liberal söylemlerinde muhafazakâr ve devletçi öğeler etkisini fazlasıyla hissettirmiştir. Bununla beraber DP’nin ve AP’nin uyguladığı popülist politikalar, dönemin liberal siyaset anlayışını büyük oranda belirlemiştir. Sonuç olarak;

anılan bu dönem içinde de liberalizm, siyasette hâkim bir söylem olamamış, yakaladığı bu ikinci sahne şansında, kendisine muhafazakâr-milliyetçi ve popülist siyaseti rol ortağı olarak almıştır (Fedayi, 1999, s. 469). Dördüncü dönem ise, Türkiye’de siyasal liberalizmin tarihi açısından en çok öneme sahip olan dönemlerden bir tanesidir. 1980’lerle beraber başlayan bu dönemde liberalizm, özellikle dış konjonktürün de etkisiyle “Yeni Sağ” programı çerçevesinde neo liberal bir politika olarak iktisadi yönüyle kendisini göstermiş ve bu programın uygulayıcısı da büyük oranda Turgut Özal ve lideri olduğu Anavatan Partisi olmuştur. Uygulanan bu liberal program çerçevesinde, liberalizmin daha çok iktisadi yönü ele alınmıştır. Hemen burada belirtmek gerekir ki bu liberal programın yol açtığı sonuçlar, 1990’lı yıllarda daha farklı yollarla ortaya çıkacak olan liberal canlanmayı büyük oranda etkilemiştir. Buraya kadar Türkiye’de siyasal liberalizmin tarihsel serüveninin genel hatlarıyla aktarılmasından sonra bu makale, asıl olarak 1990’lı yıllarda gelindiğinde Türk siyasal hayatında ortaya çıkan liberal canlanmayı ele alacaktır. Bu bağlamda ise öncelikli olarak 1990’lı yıllardaki liberal canlanmayı ortaya çıkaran sebeplere bakılacak ve bu sebeplerden en önemlilerinden ikisi olan 1980’li yıllarda etkinliğini sürdüren neoliberalizm ve sivil toplum tartışmaları ele alınacaktır. Çalışmanın ilerleyen sonraki kısımda ise 1990’lı yıllarda ortaya çıkan liberal parti ve düşünce grupları ele alınıp dönemin sorunlarına karşı nasıl bir söylem geliştirdikleri incelenecektir. Son olarak ise ele alınan liberal oluşumların, özellikle nasıl bir başarıya ortaya koydukları ele alınıp sebep ve sonuçları bağlamında incelenecektir.

İktisadi Liberalleşmede Çözüm Arayışı: “Yeni Sağ” ve Neoliberalizm

Türk siyasal hayatı, özellikle 1970’li yılların ortasından itibaren ciddi bir istikrarsızlık içine girmiştir. Bu dönemde büyük beklentilerle uygulanmaya başlanan planlı ekonomi modeli de istenen randımanı verememiştir. Ekonomideki bu merkezî planlama politikası ve paralelinde, gelişen dünyadaki genel ekonomik bunalım Türkiye’yi de ekonomik olarak ciddi manada olumsuz etkilemiştir. Özellikle 1978-79 Bülent Ecevit hükümeti döneminde ülke, üretim düşüklükleri, mal yoklukları ve karaborsanın hâkim olduğu bir dönem yaşamıştır. Öyle ki yoklukların doruğa çıktığı 1979 yılının Mayıs-Haziran aylarında TUSİAD, bütün büyük gazetelere tam sayfa ilanlar vererek liberal ekonominin havariliğini yapmış ve liberal ekonomiye geçerek alınması gereken tedbirleri sıralamıştır (Çavdar, 1992, s. 227). İktisadi olarak ortaya çıkan bu kara tablodan çıkış yolu olarak ise dönemin “Yeni Sağ” programı, reçete olarak gündeme alınmıştır. Buna göre 1980’den sonra uygulanmaya başlanan yeni neo-liberal politikalar ile iktisadi anlamda tam bir liberalleşme programı hayata geçirilmeye çalışılmıştır.

1970’li ve 1980’li yıllarda Amerika’da Ronald Reagan’ın, İngiltere’de Margaret Thatcher’in politikalarını ve ideolojilerini, başka deyişle “Thatcherizm” ve “Reaganizm”i tanımlamak üzere kullanılan “Yeni Sağ” kavramı, sağın geleneksel kanatlarının ve

unsurlarının yeni bir terkipte ele alındığı hegemonik potansiyeli ifade etmektedir. Bu terkipteki temel esas ise, yeni-muhafazakârlık ile neoliberalizmin birleşimidir (Dubiel, 1998, s. 15). Burada neoliberalizmden kastedilen şey, Keynesyen sosyal refah devletinin o yıllarda içine girdiği küresel krize, klasik liberalizmi geç kapitalizm koşullarında rehabilite ederek bulunan çözümdür. Yeni-muhafazakârlık ile kastedilen ise, muhafazakârlığın kadim motiflerini modern bir surette ele alarak değişim/yenileşme vaat eden bir söylem çerçevesinde sunulmasıdır.

“Yeni Sağ” program, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişen refah devleti anlayışına bir karşıtlık olarak ortaya çıkmıştır. Bu karşıtlık ise paralelinde klasik liberal öğretilerin tekrardan gündeme getirilmesine yol açmıştır. “Yeni Sağ” da bu şekilde klasik liberal öğeleri savunmakla beraber, klasik öğelerden bazı noktalarda ayrılarak muhafazakâr değerlere daha fazla önem verdiği gibi, ekonomide de devlete daha fazla etkin rol vermektedir. Yine “Yeni Sağ” programda serbest piyasa ekonomisi ya da klasik tabiriyle Laizzes Faire anlayışı anahtar bir amaç taşımaktadır. David Held, “Yeni Sağ’ın” programını, “Pazarın hayatın birçok alanına girerek yayılması, fırsatların yatırımında ve ekonomide devletin aşırı bir şekilde müdahalesinin sınırlandırılması, devlet yönetiminde belirli grupların (işveren ve sendikalar) amaç ve baskılarının azaltılması ve kanun ve düzen için güçlü bir hükümetin kurulması” şeklinde açıklamaktadır (Held, 1989, s. 139).

Türkiye’de de 1980’lerle beraber hâkim olan bu “Yeni Sağ” programı anlayışı, özellikle iktisadi politikalarda kendini göstermiştir. Bu bağlamda Turgut Özal, Türkiye’de “Yeni Sağ” hegemonyanın inşasına liderlik etmiştir. 1980’li yıllarda, Türkiye’deki iktisadi liberalizmi anlamak ve Özal’ın politikalarını liberal bir süzgeçten geçirebilmek için bu programı ve yaşanan süreci bilmek fazlasıyla önemlidir. Ayrıca, neoliberalizm ve “Yeni Sağ” programın Türkiye’deki etkisi, sadece iktisatla kalmamış, toplumsal sürecin birçok katmanında büyük etkileri olmuştur.

Siyasi Liberalleşmede Çözüm Arayışı: Sivil Toplum Tartışmaları

İktisadi sorunların dışında, 1970’li yıllarla beraber Türk siyasal hayatında siyasal kültür açısından bir takım kırılmalar yaşanmaya başlamıştır. Özellikle 1970’lerle beraber Türkiye’de “Siyasal İslam’ın” ve “Kürt Milliyetçiliği” hareketlerinin belirgin bir şekilde var olması, siyaseti farklı kutuplara taşımış ve bu kutuplaşma, beraberinde toplumsal meşruiyet sorununu da ortaya çıkarmıştır. Diğer taraftan 1980 öncesi kendini göstermeye başlayan bireyler arasındaki sosyo-ekonomik eşitsizlik ve toplum içi çatışmalar artmış, bu da toplumun politik katılım noktasında daha geri planda kalmasına yol açmıştır (Sunar, 1974, s. 77). Toplumda yaşanan bu karmaşa gerekçe gösterilerek 12 Eylül 1980 tarihinde bir askeri darbe yapılmış ve askeri darbeden hemen sonra başa geçen cunta iktidarı, yeni bir Anayasa yapmıştır. 1980 askeri ihtilâlinin hemen arkasından hazırlanan 1982 Anayasası, toplum ve devlet ilişkileri bağlamında devleti ön plana çıkaran, birey-

sel hak ve özgürlükleri ise kısıtlayan bir içeriğe sahiptir. Devletin bu şekilde merkezde tahakkümü ve birey karşısında kuvvetlenmesi ise 1980'li yıllarda siyasi liberalizmin argümanlarını daha fazla gündeme taşımaya başlamıştır. 1980'li yıllarda birey ve toplumun devletten ayrı bir unsur olarak ele alınması ve ona bir alan açılması ise sivil toplum kavramı çerçevesinde şekillenmiştir.

1980'li yıllarla beraber, dünyadaki gelişmelere paralel olarak Türkiye'de de sivil toplumun gelişmeye başladığı görülmüştür. Türkiye'de sivil toplum taleplerinin bu artışında, Türkiye'de demokrasi kültürünün gelişmeye başlaması ve bu bağlamda uygulanmaya başlayan liberal politikaların büyük katkısı olmuştur. Sivil toplumun neyi ifade ettiği veya neyi temsil ettiği uzun yıllardır tartışılmaktadır. Biz burada uzun uzun sivil toplum tartışmalarına girmek yerine kısaca bazı tanımlarını aktarmakla yetineceğiz. Sivil toplum kavramını, kimileri toplumsal bir yaşam biçimi olarak ele alırken onu, şehirli ve medeni olmanın yöntemi olarak yorumlayanlar da vardır (Mardin, 2008). İdris Küçükömer'e göre ise sivil toplum, en basit ihtiyaçların giderildiği toplumdur ve sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan burjuva sınıfını tanımlamak için kullanılır (Küçükömer, 2009). Bu tanımlardan da hareketle sivil toplum; bir şekilde devletle ilişkili olan; fakat iktidarı ele geçirme amacı taşımayan, devletten bağımsız bir alan olup vatandaşların, aile veya devlet tarafından temsil edilmeyen ortak çıkarlarının alanıdır (Erdoğan, 2005, s. 667-689). Diğer taraftan sivil toplum, yalnızca devletin dışında olmakla kalmayıp aynı zamanda politik toplumun da dışında olan ve politik toplumu etkilemek ve ulaşmak için çalışan grup ve sınıfları da içine almaktadır (Tuncel, 2005, s. 709-739). Öte yandan, sivil toplum alanı devlet ile aile arasında her türlü etkinliği değil, sadece kamusal alan içinde gerçekleşen ve toplumdaki kaynaklanan kolektif etkinlik biçimlerini kapsamaktadır. Sivil topluma yüklenen bu farklı tanımlamalara paralel olarak sivil toplumun gelişimi de farklı aşamalarda gerçekleşmiştir. Bu noktada, sivil toplumun tarihsel gelişimini göz önüne alarak onu dört aşamada ele almak mümkündür. Tüm bu aşamalar belirlerken devlet, temel referans noktası olarak ön plana çıkmaktadır (Sarıbay, 1998, s. 28). Bu aşamalara baktığımızda sivil toplumun geçirdiği ilk evre, bir devletin üyesi olmakla özdeşleşen anlamından kurtulmasıdır. İkinci evre, sivil toplum içindeki bağımsız toplulukların kendilerini devlete karşı savunmalarının meşruluk kazanmasına tekabül eder. Üçüncü aşama, sivil toplumun içerdiği özgürlüğün toplumsal çatışmaların kaynağı, devlet müdahalesinin bu çatışmaları önleyici faktör sayıldığı bir anlayışı yansıtır. Son aşama ise, üçüncü aşamaya tepki olarak, devlet müdahalesinin sivil toplumu yavaş yavaş boğacağından korkulmaya başladığı noktayı ifade eder (Tosun, 2001, s. 31).

Sivil toplum kavramı, Türkiye'de asıl olarak 1980'lerin başında popüler olmaya başlamıştır. Bu noktada, 1980 sonrası Türkiye'sinde ağırlıkla tartışma gündemine sokulan iki kavram, sivil toplum ve liberalizm olmuştur diyebiliriz.¹ 1980'li yıllarda Türkiye'de sivil

1 1980'den sonra hâkim olan sivil toplum anlayışı, aslında liberalizme paralel olarak gelişmiştir. Bu-

toplumun dinamikleri, biraz da dönemin şartları ile beraber şekillenmiştir. Bu yıllarda, Türkiye’de modernleşme, ulusal kimlik, ulusal dayanışma gibi “büyük” ve “kapsayıcı” diğer bir deyişle toplumun tümünü ilgilendiren konulardan çok hava kirliliği, sağlık, turizm, çevre, insan hakları, dini haklar, etnik haklar ve kadın hakları gibi daha spesifik konular üzerinde yoğunlaşmış ve sosyal platformlarda bu konularla ilgili talepler etrafında siyaset yapılmaya başlanmıştır. Bu kavramların çoğu ise devlet katında değil, toplum katında ve toplumsal gruplar tarafından gündeme getirilmişlerdir. Konuların her birini savunan bir sosyal grup gelişmiş ve kendi alanında devlet üzerinde etkin olmaya, devletten bir takım haklar koparmaya ve devlet politikalarını etkilemeye başlamıştır (Çaha, 1998, s. 26-27). 1980’li yılların Türkiye’sinde sivil toplumun temel dinamiklerini ise bu gruplar oluşturmuşlardır.

Türk Siyasal Hayatında 1990’lı Yıllara Kalan Miras: Liberalizmin Liberalizmle Yüzleşmesi ve Çeşitlenen Liberalizm

Türkiye siyaseti, 1990’lı yıllarda, önceki yıllardan tevarüs eden miras ile büyük değişim ve dönüşümler yaşamıştır. Yaşanan bu dönüşümde en önemli etkiyi, 1980’li yıllardaki politikalar oluşturmuştur. Yukarıda daha ayrıntılı bir şekilde ele aldığımız neoliberalizm ve “Yeni Sağ” program ile sivil toplumcu siyasetin gelişmesi ve bunların uygulanma çabaları, bu değişim ve dönüşümün en önemli iki muharriki olmuştur. Neoliberalizm ve sivil toplumcu siyasetin bir çıktısı olarak 1990’lı yıllarda, Türkiye’de siyasetin ve toplumun gündemini meşgul eden gelişmeleri dört ana başlıkta toplamak mümkündür. Bunlardan ilki, özellikle neoliberal politikalar çerçevesinde 1990’lı yıllarda iktisadi anlamda yaşanan değişimler ve gelişmeler; ikincisi, mevcut konjonktürün bir sonucu olarak kimlik ve kültür temelli ortaya çıkan “Kürt meselesi”, “Alevi meselesi” ve “İslamcılık meselesi” gibi meseleler; üçüncüsü, sivil toplum tartışmalarının tetiklediği ve katkıda bulunduğu devlet-toplum ve birey ilişkilerine dair tartışmalar ve çözümler; son olarak ise Türk siyasal yapısında yaşanan değişim ve dönüşümlere paralel olarak ortaya çıkan ve siyasetin polarize olarak parçalanmışlığıdır. Bu dört husus, aslında 1990’lı yıllarda Türkiye’nin siyasi ve toplumsal gelişmelerinin anlaşılmasında temel kodları içlerinde barındırmaktadır. Bu temel meselelere kısaca değinmek, konunun daha iyi anlaşılması için faydalı olacaktır.

rada ortaya konulan “sivil toplum” aslında bir model olarak liberalizmin tarihine paralel gelişen, en az iki-üç yüzyıl öncesine giden bir dizi sosyo-ekonomik ve siyasi kurumun oluşturduğu ve bazı temel kültürel yönelimlerle iç içe geçmiştir. Bu geleneğin kurumsal çekirdeği, şu düzenlemelerin bir bileşiminden oluşmaktadır: Sınırlı, sorumlu ve hukukun üstünlüğü çerçevesinde işleyen bir devlet; özel mülkiyet rejimine dayanan bir piyasa ekonomisi; bir seri özgür, gönüllü dernek, birlik ve özgür bir tartışma alanı. Dikkat edilirse bu model, aşağı yukarı klasik liberalizmin sosyo-politik tasavvuruna denk düşmektedir. Nitekim Cohen ve Arato da modern sivil toplumun klasik liberalizm temasını çağırıştırdığını belirtmektedir. (Jean & Arato, 1992, s. 345)

1980’lerde uygulanan neoliberal iktisadi politikalar, Türkiye ekonomisinde büyük iyileştirmelere yol açacak beklentisiyle işlerliğe sokulmuştur. Ancak, 1990’lı yıllara gelindiğinde uygulanan bu neoliberal politikalarla beraber Türkiye ekonomisi çok daha kötü bir duruma gelmiş, enflasyon çok büyük oranda artmış, Türk lirasının değeri büyük oranda düşmüş, gelir dağılımı ciddi oranda bozulmuştur. Gelir dağılımının bozulması ile beraber, özellikle bölgesel dengesizlikler derinleşmiş; artan yoksulluk, beraberinde ciddi moral çöküntülerini ve toplumsal parçalanmaları da beraberinde getirmiştir. Bununla beraber neoliberal politikalara da uygun olarak 1980’lerle beraber ihracat burjuvazisi yerini küresel iktisadi sistemle bütünleşmiş yeni bir burjuva sınıfına bırakmış ve toplumun bir kısmı daha zengin olurken diğer bir kısım ise daha da fakirleşmiştir (Cizre-Sakallıoğlu ve Yeldan, 2000, s. 493). Ferooz Ahmad, toplumda iktisadi anlamda yaşanan bu farkın açılmasını John Rentol’un sözleriyle açıklamış ve Türkiye toplumunun, bir “yoksul, zengin ve çok zenginler” toplumu haline geldiğini belirtmiştir (Ahmad, 2009, s. 244) Ayrıca, neo-liberal politikaların sonucu olarak piyasa dengelerinde ve bunun toplumsal ilişkilerine bakan kısımlarında büyük değişimler yaşanmıştır. Piyasa dinamiklerinde, 1980’lerle beraber tam bir kurlsızlık hâkim olmuş, bu da bir süre sonra yolsuzluk ve mafya ekonomisine doğru gidiş hızlandırmıştır. Bu durum piyasada daha fazla zor ve kanun dışı ilişkilerin fazlaşmasına yol açmıştır. Böylece de devlet bir yağma aracı, kamusal servet de bir yağma nesnesi haline dönüştürülmüştür (Özkazanç, 2005, s. 642).

Türkiye’de 1980 sonrası siyasetin şekillenmesinde en önemli etken, 12 Eylül darbesi olmuştur. Darbeyle beraber Türkiye’de siyaseti ve toplumsal gelişmeleri kendi elleriyle güdümlendirmek isteyen cunta yönetimi ve bu paralelde hazırlanan 1982 Anayasası ile beraber devlet, toplumun tüm katmanlarında en etkin ve hâkim kurum haline gelmiştir. Türkiye’de bu şekilde devletçi zihniyetin hâkim olması ve politik alanla sivil alanın yok sayılması, yukarıda da gördüğümüz gibi sivil toplum tartışmalarını gündeme getirmiş ve sivil toplum tartışmaları bağlamında yeni arayışları da beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalara rağmen 1980’lerin 1990’lara bıraktığı miras, Türkiye toplumunda devlet ve toplum arasındaki ilişkinin zayıflamasına ve kopmasına yol açmıştır (Cizre-Sakallıoğlu ve Yeldan, 2000, s. 494) Bu sonuçtaki en büyük etken olarak ise sivil toplum projelerinin devlet ve toplum arasında ayrı bir alan olarak üretilememiş olması, bilakis o dönemlerde uygulanan mevcut politikaları meşrulaştıran bir amaç içinde yürütülmüş olması gerçeği yatmaktadır.

1990’lı yıllar, Türkiye’de siyasal yapının da çok büyük değişimlere uğradığı bir dönem olmuştur (Kalaycıoğlu, 1996, s. 57). Turgut Özal, ANAP yoluyla farklı siyasi eğilimleri merkezde toparlamak istemiş, ancak bu çabası bir süre sonra sonuçsuz kalmıştır. Siyasi yelpazede 1980’lerde başlayan yapısal dönüşüm, 1990’larda da varlığını sürdürmüş, hatta yeni boyutlar kazanmıştır. Böylece siyasi yelpazede “merkez”, giderek daha fazla bir şekilde radikal sağa kaymaya başlamıştır. Artık klasik manada merkez-çevre ikilemi

son bulmuştur. 1980'lerle beraber artan kültürel ve kimlik temelli talepler ve bunun siyasete yansımaları, siyasetin biraz da çevrede çeşitlenmesine yol açmış, böylece yeni oluşumlar çevreyi kendi içinde parçalayarak genişletmiş, her parçayı da ayrı bir siyaset üretmeye zorlamıştır. Doğal olarak her siyaset kendi örgütlenmesini ve partisini beraberinde getirmiştir (Kahraman, 2010, s. 225-231). Artık etnik ve dinî temelli taleplerin daha fazla ön plana çıkmasıyla beraber "İslamcılık", "Kürt sorunu", "Alevi sorunu" gibi kültürel ve kimlik temelli problemler siyasetin gündemini daha fazla bir şekilde belli etmeye başlamışlardır. Siyasetin, merkezin dışında, daha çevresel aktörler tarafından belirlenmesi ise paralelinde liberal siyaseti 1990'lı yıllarda daha anlamlı kılan bir faktör olmuştur. Yaşanan tüm bu gelişmeler bağlamında ortaya çıkan yeni liberal akımlar, o dönemler için görece daha çevredeki talepleri siyasete taşıma çabası içinde olmuşlardır. 1990'larda ortaya çıkan ve gelişen bu liberal siyaset, etnik ve dinî temelli kimlik, fark ve tanıma politikalarını gündemine almış yeni açılımlar üretmiştir. Bu durum ise Türkiye'de daha demokratik bir siyasal yapının oluşması gerektiğine işaret eden bir hususu ortaya çıkarmıştır. Belki de bu yüzden 1990'lı yıllar, Türkiye'de siyasi liberalizmin canlandığı ve atak yaptığı bir dönem olmuştur.

Yukarıdaki satırlarda 1980'li yıllarda neoliberal politikalar ve sivil toplum tartışmaları bağlamında ilerleyen liberalleşme çabalarından farklı olarak 1990'lı yıllarda ilk defa, liberalleşme, daha özgün ve devletin resmî söylemini de eleştirir boyutlarda ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu eleştirel söylemde, 1990'lı yıllara miras kalan Türkiye'nin temel siyasi, iktisadi ve sosyal problemlerine çözüm yolları aranmıştır. Bu sorunların başında ise 1990'lı yıllarda daha da derinleşen ve birey aleyhine gelişen devlet-toplum-birey ilişkileri; kimlik ve kültür temelli "Kürt meselesi", "siyasal İslam'ın" yükselişi ve paralelinde laiklik-İslamcılık tartışmaları ve özgürlükler bağlamında din ve ifade özgürlüğü gibi meseleler gelmektedir. 1990'lı yıllarla beraber ortaya çıkan ve bu problemlere birey ve özgürlük merkezinden yaklaşan bu yeni liberal yaklaşımlar birkaç farklı zeminde kendilerini göstermiştir. Bu zeminlerden bir tanesi "Yeni Demokrasi Hareketi"² olarak partileşmiş diğeri ise "Liberal Demokrat Parti"³ adıyla siyasi hayatta yerini almıştır.

- 2 İşadami Cem Boyner öncülüğünde birçok ünlü isim tarafından 22 Aralık 1994 tarihinde kurulan Yeni Demokrasi Hareketi, kısa bir süre içinde medyanın büyük bir odağı haline gelmiştir. Girdiği ilk seçim olan 1995 seçimlerinde büyük bir hezimet yaşayan parti, 133.889 oyla % 0,5 oy oranında kalmıştır. Seçimlerden sonra Cem Boyner partiden istifa etmiş, yerine Hüseyin Ergün genel başkan seçilmiştir. Parti, 2 Kasım 1997 tarihinde kendisini feshederek Barış Partisi'ne katılmıştır (Yücel, 2006, s. 125).
- 3 Liberal Demokrat Parti, Besim Tibuk tarafından 26 Temmuz 1994 yılında kurulmuştur. Parti ilk kurulduğunda Liberal Parti adı ile kurulmuş, 18 Eylül 1995'te yapılan kongre ile partinin ismine "Demokrat" ibaresi eklenmiş ve Liberal Demokrat Parti olmuştur. 1995 seçimlerine katılmayan parti, 1999 seçimlerine kadar dillendirdiği liberal taleplerle Türkiye'de ilgi uyandırmıştır. Ancak, bu ilgi 1999 seçimlerinde oy olarak yansımamış ve LDP, 1999 seçimlerinde 127.174 oyla %0.4 oy oranında kalmıştır. 3 Kasım 2002 seçimlerinden ise LDP daha başarısız bir sonuçla çıkmış 89.331 oyla %0.3 oy oranını yakalamıştır. 2002 seçimlerinden sonra partiden istifa eden Besim Tibuk'un yerine ilk olarak Ercan Çalı gelmiştir. Şu anda ise partinin başkanlığını Cem Toker yürütmektedir (Yücel, 2006, s. 122-124).

Cem Boyner ve Besim Tibuk gibi iki sermayedarın kurduğu bu partilerin paralelinde, yine 1990’lı yılların başında ortaya çıkan “İkinci Cumhuriyetçiler” ile “Liberal Düşünce Topluluğu” gibi düşünce grupları da o dönemdeki liberal canlanmayı anlamak için önemlidir. 1990’larla beraber ortaya çıkan ve öncülüğünü Etyen Mahçupyan, Ali Bayramoğlu, Mehmet Altan gibi isimlerin yaptığı “İkinci Cumhuriyetçiler” olarak adlandırılan grup, liberalizmi biraz daha demokratikleşme çabasıyla yorumlamış; ayrıca, Cumhuriyet idaresinin eski otoriter ve bireyi devlete karşı ikinci plana atan düşüncelerini eleştirmişlerdir. Bu açıdan da bu grubun düşünce bağlamında “Yeni Demokrasi Hareketi” ile yakın bir bağlantısı olmuştur. Diğer bir zeminde yer alan, “Yeni Sağ” düşüncenin kuramsal öncülerini temel referans alan ve tam bir liberalleşmeyi savunan “Liberal Düşünce Topluluğu” da savunduğu klasik liberal fikirlerle bu dönemde ortaya çıkmıştır. Her ne kadar aralarında tam bir organik bağ olmasa da savunduğu görüşler bağlamında LDT ile yakınlık arz eden “Liberal Demokrat Parti” de aynı yıllarda ortaya çıkmıştır. Her iki parti ve ekip de yukarıda da ifade ettiğimiz gibi temel olarak liberal referansları gündeme almışlar ve o dönemin sorunlarına resmî ideolojinin dışında tezler üretmeye başlamışlardır.

İkinci Cumhuriyetçiler ve YDH

Turgut Özal’la beraber Türkiye’de hâkim olmaya başlayan neoliberalizm ve “Yeni Sağ” program, demokrasiyi bir araç olarak görüyordu. Bu aşamada siyasi liberalizm talepleri, genellikle iktisadi liberalizm uğruna yok sayılıyor ve bir sonraki aşama olarak görülüyordu. Bununla beraber Özal’ın uyguladığı liberal politikalar ile beklenenin aksine devletin yapısı küçülmemiş, bilakis devlet, iktisadi alanda daha da büyümüş ve etkin hale gelmiştir. Ayrıca, Özal döneminde her ne kadar bir liberalleşmeden bahsedilse de Türk siyasal hayatının ve kültürünün ana hâkim kodlarında herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir. Buna göre Cumhuriyet’in askeri-sivil bürokrasinin iktidarına dayalı yapısı değişmemiş ve bu yapı devletçi ve merkezîyetçi bir esası temel aldığından farklı kimliklere hayat hakkı tanınmamıştır (Altan, 1997, s. 88). Bu tutum ise Türk toplumunda, o dönemde istenildiği şekliyle sivil toplumun gelişmemesine yol açmış ve farklı kimliklerin kültürel mozağin bir parçası olmasını engellemiştir. Temelde bu duruma bir tepki olarak ortaya çıkan İkinci Cumhuriyetçiler, merkezi, bürokratik devlete karşı, küçültülmüş, bireyselleşme ve çoğulculuğa dayalı bir liberal devlet ve toplum modeli öngörmüşlerdir. Devleti “ideolojilerden arındırılmış, tarafsız, toplumun hizmetindeki bir araç” olarak tanımlayan İkinci Cumhuriyetçilere göre, demokrasinin gerçekleşmesi için mevcut “padişah devletin” yerini “hizmetkâr devletin” alması ve ekonomiyi devletin değil, toplumun kontrol etmesi gereklidir. Bu şekilde ideolojisiz veya “ideolojik tercihleri en aza indirgenmiş” devlet, kendini toplumun refahını arttırmaya adanmış “teknik bir devlet” olacaktır. Bir teknik organizasyon olan bu devletin işlevi yalnızca savunma, vergi toplama, para basma, diplomasi ve yargı işleri olacaktır (Altan, 1998, s. 86). İkinci Cumhuriyetçiler, bir şekilde Özal dönemi neoliberalizmine biraz daha

“demokratik” ve “çok kültürcü” öğeleri eklemek istemişlerdir. İktisadi anlamda ise neoliberal iktisadi düşünceler İkinci Cumhuriyetçiler tarafından büyük oranda paylaşılmaktadır. Bu açıdan, İkinci Cumhuriyetçilerin söylemi yukarıda da söylediğimiz gibi, siyasi liberalleşmeye önem vererek bir manada Özal’ın eksik bıraktığı noktaları kapatma yönündedir. İkinci Cumhuriyetçilerin savundukları fikirler, büyük oranda Cem Boyner tarafından kurulan Yeni Demokrasi Hareketi’nin fikirleri ile örtüşmektedir. YDH bir manada, aynen İkinci Cumhuriyetçiler gibi Özal’ın salt iktisadi liberalizmini ön plana çıkaran politikalarını biraz daha siyasi liberalizm ilkeleri ile mezceden bir program hazırlamıştır. Burada gerek Özal’dan gerekse de İkinci Cumhuriyetçilerden farklı yorumlanan önemli konulardan bir tanesi, iktisadi anlayıştır. YDH’nin parti tüzüğünde, partinin iktisadi alandaki görüşleri şu şekilde aktarılmıştır:

“YDH girişim özgürlüğünü savunur. Üretkenlik ve verimliliğin ancak rekabetçi ve dışa açık piyasa koşullarında gerçekleşeceğini kabul eder. Devletin rolünü ise piyasa kuralları içinde çeşitli makro politikalarla ekonomiye yön vermek olarak görür. YDH dayanışmacıdır. Toplumumuzun yardımlaşma ve dayanışma geleneklerinin güçlenmesini, insanların dostluk, kardeşlik ve dayanışma duyguları ile birbirine bağlanmasını toplumsal birliğin temeli sayar” (YDH, 1994a).

Buradan hareketle bu düşüncenin iktisadi anlamda klasik liberalizmle veya onun yeniden farklı bir şekilde yorumlanması olan neoliberalizmle uyuşmadığı ortadadır. Burada devlet tamamen sınırlandırılmamış, gerekli noktalarda ekonomiye müdahale edebilecek bir konumda tasarlanmıştır.

YDH, o dönem için Türkiye’nin üç temel sorununa dikkat çekmiş ve bu sorunların temelini devlet-birey ilişkilerindeki sıkıntılardan kaynaklandığını belirtmiştir. YDH’ye göre bu üç temel sorun; ekonomik krizler, “Kürt sorunu” ve İslamcılık-laiklik sorunudur. Bunların çözüm yolu ise devlet-birey ilişkilerinde evrensel hukuk normlarını referans almakla mümkündür. Özgürlükler konusunda ise YDH, aynen Özal’ın kendi döneminde dillendirdiği özgürlükleri dillendirmiştir. YDH’ye göre bu özgürlüklerin birincisi, insanın düşüncelerini serbestçe ifade etme özgürlüğüdür. İnsanın ikinci özgürlüğü ve doğal hakkı inançlarını kısıtlamadan yaşayabilmesi anlamına gelen din ve vicdan özgürlüğüdür. Sonuncu ise girişim özgürlüğüdür (YDH/PEK, 1994, s. 11-12). YDH’da bu özgürlükler, Özal’da da olduğu gibi iktisadi özgürlüklerin bir aracı olarak değil, bizzat siyasi liberalizmin temel özgürlük esasları olarak ele alınmıştır. Nitekim YDH, toplumun ancak bu üç temel özgürlüğe dayanarak gelişebileceğini belirtir (YDH/PEK, 1994, s. 11-12). Laiklik konusu ve “Kürt sorunu” meselesi, özgürlükler bağlamında YDH’nin en çok gündeme aldığı konulardandır. Laiklik anlayışı, YDH’nin parti programında şu şekilde yer almıştır:

“YDH laikliği, toplumda var olan değişik inançlardan kaynaklanan yaşam tazı taleplerine eşit davranan bir hakemlik ilkesi olarak tanımlar ve bu anlayışı din ve vicdan özgürlüğünü garantisi olarak görür.” (YDH, 1994).

Buradan hareketle de YDH, dönemin yükselen İslamcılığına karşı daha ılımlı bir pozisyonda yer almıştır. Dinî düşüncelerin toplumda rahatça yaşaması gerektiğini savunan Cem Boyner, dinî cemaatleri birer sivil toplum kuruluşu gibi görmüş ve din işleri ile din eğitiminin cemaatlere verilmesini de talep etmiştir (YDH Bildirisi, 1993, s. 181-191) YDH, "Kürt sorununa" bakışında o ana kadar partilerin söyleminde alışılmışın dışında kalan söylemleri de gündeme taşımıştır. Boyner, 1994 yılında yaptığı bir konuşmasında "Kürt sorununa" dair çözüm önerilerini şu şekilde sıralamıştır:

"Çözümü demokrasinin genişletilmesinde ve yayılmasında, Türkiye'nin kısıtlı demokrasininin tam demokrasiye dönüştürülmesinde görüyoruz. Türkiye'de Türk etnik kimliğinin hangi hakları var ise Kürt etnik kimliğinin de aynı haklara sahip olması gerektiğini savunuyoruz. Bir insan, Türk olduğunu söylerken nasıl gururlanıyorsa Kürt olduğunu da aynı gururla söylemesi gerektiğini savunuyoruz(...) Türkler için nasıl basın-yayın, eğitim, kendi kültürünü geliştirme hakkı varsa Kürtler için de aynı hakların çok doğal karşılanması gerektiğini, bunun üzerinde tartışılmaması gerektiğini savunuyoruz." (YDH, 1994b, s. 36-37).

"Kürt sorununun" çoğulcu bir yaklaşımla çözülmesi için yapılması gerekenlerin başında ise; devletin resmî milliyetçilik anlayışının değişmesi ve devletin vatandaşına etnik kimlik dayatmaktan vazgeçmesi gerekmektedir. Genel olarak baktığımızda dönemin siyasetini meşgul eden temel sorunlar karşısında YDH, siyasi liberalizmi ön plana çıkarıcı ve demokrasi temelinde problemleri çözüme yolunu tercih etmiştir. Özellikle "Kürt sorunu" karşısında YDH'nin söylemi, o dönem için mevcut "Kürt sorunu" paralelinde çok fazlaca özgürlükçü kaçabilmiştir.

Liberal Düşünce Topluluğu ve LDP

1990'lı yıllarla beraber Türkiye'de liberal değerlerin savunulmasında önemli işlev gören oluşumlardan bir tanesi de Liberal Düşünce Topluluğu olmuştur. Liberal Düşünce Topluluğu, özellikle Doğu Bloğu'nun çökmesi ve sosyalizmin çekici bir alternatif olmaktan çıkmasıyla ortaya çıkan boşlukta, liberal değerlerin gündeme getirilmesindeki eksikliğe binaen ortaya çıkmıştır (Özipek, 2005, s. 620). LDT, kendi ifadeleriyle pratik siyasette bir aktör olarak yer almaktan öte, faaliyetlerini daha çok entelektüel düzeyde sınırlandırmak konusunda bir politika izlemiştir (Yayla, 1996, s. 11-12). Liberal Düşünce Topluluğu, İkinci Cumhuriyetçilerin savundukları liberal düşüncelerden bazı noktalarda farklılaşmaktadır. Topluluk içinde savunulan liberalizm, ana eksen olarak klasik liberalizmdir. Buradan hareketle liberalizmin felsefi, siyasi ve iktisadi boyutları birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Bu açıdan baktığımız zaman Liberal Düşünce Topluluğu da İkinci Cumhuriyetçiler gibi önceki dönem Özal liberalizminin tek yönlülüğünü eleştirmektedir. Liberal Düşünce Topluluğu'nun, liberalizmi büyük oranda ahlaki ve felsefi bir sistem olarak ele alması, onun Türkiye sorunlarına karşı biraz soyut kalmasına da yol açmıştır. O dönemde, Liberal Düşünce Topluluğu'nun dillendirdiği klasik liberalizm ilkeleri, siyasi sahnede 1994 yılında Besim Tibuk tarafından kurulan Liberal Demokrat

Parti (LDP) tarafından savunulmuştur. Besim Tibuk, Türkiye'deki mevcut siyasi partiler arasında hiçbir partinin liberalizmi, yani özgürlükçü felsefeyi savunmadığını ve var olan politik hareketlerin tümünün devletçi bir zihniyete sahip olduğunu vurgulayarak Türk siyasetindeki partilerin birbirlerinin tıpatıp benzerleri olduklarını vurgulamıştır. Nitekim LDP, programında da bunu destekler şekilde: *"Bu partilerin hepsi aynı hamurun ürünleridir, çünkü hepsinin kuruluşunda ve yönetiminde devletçi zihniyetin temsilcileri; yaşamları boyunca şu veya bu şekilde devlette görev almış kişiler bulunmaktadır."* ibaresi mevcuttur (LDP, 1994, s. 11-12).

Bu açıdan LDP de aynen YDH gibi öncelikle devletin tahakkümünü bir sorun alanı olarak görmüş ve Türkiye'deki devlet algısına karşı ciddi eleştiriler yöneltmiştir. LDP'ye göre, devleti küçültmek, siyasetin en önemli gündem maddelerinden birisi olmalıdır. Klasik liberalizmin devlete biçtiği görevlerden mülhem devletin tek görevi, LDP'ye göre güvenliği sağlamaktır. Bu açıdan devletin güvenlik dışında hiçbir sosyal misyonunun olmaması gerekir: *"Devlet harcadıkça harcamak, sağa sola para saçmak, israf etmek ve hortumlatmak için halkın tepesine çıkıp sürekli ver diyeceğine, hizmet ediyorum palavrasını bir tarafa bırakıp asli görevlerine (iç ve dış güvenlik) geri dönmelidir"* (LDP, 1994, s. 7). Bu açıdan LDP de bireyin haklarını devlete karşı savunur ve devlete karşı bireyi ön plana çıkarır. Klasik liberal felsefenin temel unsurlarından biri olan iktisadi politikalar, LDP için de hayati öneme sahiptir. Hatta LDP, birçok özgürlük problemine de ekonomi temelli yaklaşmış ve bu açıdan YDH'ye göre çok daha serbest piyasacı bir politika içinde olmuştur. LDP iktisadi alanda tam bir serbestliği savunmuş, Özal'ın iktisadi alandakiki politikaları, bu anlamda, minnetle anılmıştır. Ancak, bazı konularda da Özal dönemi iktisadi liberalizmine yönelik bir takım eleştiriler getirilmiş, bu sorunlara karşı daha liberal çözüm önerileri sunulmuştur.⁴ Bu aşamada LDP, özellikle ekonomi konusunda köklü reformlar yapılmasını, bireye değer veren, bireyi ön planda tutan, bireyin yaratıcı ve üretken gücüne içtenlikle inanan bir sistemi öngörmüştür. Bu sistemde ön plana çıkan hususlar ise serbest piyasanın tam bir şekilde uygulanması, vergilerin kaldırılması, mali piyasalar ve sigortacılıkta bir takım liberal değişikliklerin yapılması, yabancı sermayenin teşvik edilecek özelleştirmelerin artırılması gibi hususlar dikkat çekmektedir (LDP, 1994, s. 42-63).

Liberal Demokrat Parti, dönemin Türkiye siyasetinin önemli gündemlerinden olan laiklik tartışmaları ve "Kürt sorunu" meselesi karşısında da özgürlükçü bir tutum takınmıştır. Bu konudaki yaklaşımlar, aslında temel olarak YDH ile de örtüşmektedir. LDP, YDH gibi söyleminde direkt Kürtleri muhatap olarak almasa da milliyetçilik anlayışının

4 Bu açıdan Özal döneminde iktisadi anlamda devletçilik anlayışının tam olarak terk edilemediğinden yakınılır. Bu dönemde devlet, piyasalara müdahalesini sürdürmüş; yer yer bireysel girişimin, özel sektörün en çetin, en acımasız rakibi olarak ekonomide rol almıştır. Ayrıca, özelleştirme programı başlatılmakla birlikte, tamamlanamamış; sosyal devlet anlayışı, hatta aldatmacası ile gerçekleştirilen altyapı ve savunma projeleri ile evet devlet ama, sonuç itibarıyla bu ülkenin insanları altından kalkamayacak boyutlarda iç ve dış borca mahkum edilmiştir (LDP, 1994, s. 46).

özgürlükleri engellememesi gerektiğini vurgulamıştır (LPD, 1994, s. 66). Ayrıca Besim Tibuk “Kürt meselesi” hakkında devletin politikalarını eleştirmiş, “*devletin politikalarını yumuşatması gerektiğini ve insan haklarına riayet ederek, bölgeden orduyu geri çekip ticareti serbest bırakarak*” olayın çözüleceğini savunmuştur (Tibuk, 1994, s. 17). Diğer taraftan dinî özgürlüklerle ilgili olarak da LDP; “*ülkemizin öz kaynağı niteliğindeki kültürel zenginliğin bir unsuru olan din, inanç özgürlüğü çerçevesinde ve laisizm anlayışı içerisinde değerlendirilecek; din ve inanç birey için ve dolayısıyla, toplum içinde hak ettiği saygın yeri koruyacaktır.*” demektedir (LDP, 1994, s. 66). Dönemin siyasi gündeminde önemli bir yer tutan siyasal İslam’ın yükselişi meselesinde ise LDP açısından ortada hiçbir şekilde ciddi bir sorun görülmemektedir. Besim Tibuk, kendisine bu konuda sorulan bir soruya: “*Bence, Türkiye’de aşırı dinci akımlar hiçbir şekilde, öyle zannettiğiniz gibi etkili olamayacaktır. Vatandaşlarımızın dine bağlılığını, irtica ile karıştırmayın. Refah Partisi tabanında bile sizin çekindiğiniz kesimin yüzde iki veya yüzde üçten fazla olmadığını düşünüyorum, eğer RP’nin yüzde yirmilik bir oy tabanı varsa.*” şeklinde cevap vermiş ve bu konuda genel siyasetin aksine rahatlığını göstermiştir (Tibuk, 1994, s. 15).

Sonuç olarak; LDP’nin liberal vizyonunun sınırları, dünyaya açıklık, devletçilik eleştirisine ve özelleştirme fetişizmine dayalı bir girişimci-birey ideali ve bir takım siyasi haklar ve özgürlükler konusundaki hassasiyetler (örneğin tüm darbelerin suç olduğunu söyleyip 1980 darbesinin baştan sona yargılanmasını, Türk halkına yapılan en büyük hakaret olarak gördüğü 1982 Anayasası’nın yırtılıp atılmasını önermesi; 141, 142 ve 163’ün şak diye kaldırılması için Özal’a şükranlarını sunması; Güneydoğu sorununun, dil dâhil tüm insan haklarına riayet dışında sınır ticareti ve polisye -askeri değil önlemler ile çözüleceğini söylemesi; terör suçlarının adi suç muamelesi görmesini önermesi gibi) şeklinde çizilebilir (Özkazanç, 2005, s. 649).

1990’lardaki Liberal Canlandırmayı Değerlendirmek ve Sonuç

1990’lı yıllarda farklı beklentilerle ortaya çıkan bu liberal canlanma, beklenildiği gibi sonuçlar vermemiş, kısa bir süre içinde siyasi alanda büyük bir başarısızlığa uğramıştır. YDH, girdiği ilk seçimlerde büyük bir hezimet yaşamış; LDP ise halen varlığını devam ettirmesine rağmen seçimlerde aldığı oy oranı %0,4’ün üzerine çıkmamıştır.

Liberal siyaset pratiğinin Türkiye’de varlık gösterememesinin önemli sebepleri mevcuttur. Bu sebepler, Türk siyasal kültürü ve yapısı ile yakından alakalıdır. 1990’lı yıllardaki bu liberal hareketliliğin siyasi hayatta ciddi bir varlık göstermeden silinmesinin hem daha genel ve uzun vadeli hem de dönemin şartları ile alakalı ve kısa vadeli bir takım sebepleri mevcuttur. Daha köklü ve genel bir sebepler zinciri olarak Türk siyasal kültürünün liberal siyasete uygun bir sosyal zemin olmadığı söylenebilir. Buradan hareketle, Türkiye’de liberal söylemin önünde bir takım köklü ve tarihî engellerin olduğunu söylemek mümkündür.

Gerçekten de o döneme, 1990'lı yıllara baktığımız zaman yukarıdaki engellerin her birinin siyasi hayatta varlıklarını devam ettirdiğini görmek güç olmayacaktır. Özellikle 28 Şubat'ta yaşanan post-modern darbe, bu temel kodları içinde barındırmaktadır. Bununla beraber yine o döneme baktığımız zaman, 1990'lı yıllar, liberal partilerin Türk siyasetinde dillendirdikleri ve talep ettikleri politikaların önünde engel olacak ve onları başarısızlığa itecek aksi gelişmelerin yaşandığı yıllar olmuştur. Bu yıllarda bir taraftan PKK sorunu ve "Kürt ayrılıkçılığı" gibi konular, Türkiye'nin terör kapsamında temel gündemlerinden birini teşkil etmiş, bu da beraberinde ciddi bir şekilde toplumda milliyetçi havanın yükselmesine yol açarak, liberalizmin gelişmesi için uygun imkânları sunamamasına yol açmıştır. Diğer taraftan İslamcı olarak nitelendirilen Refah Partisi, 1995 seçimlerinden birinci parti olarak çıkmış, bu da yükselen İslamcı dalgayı ve beraberinde laiklik tartışmalarını gündeme taşımıştır. Diğer taraftan devlet topluma ve bireye karşı iyice duyarsız bir aşamaya gelmiş ve devlet-toplum ilişkilerinde toplumun aleyhine bir takım gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde devletin mafya ilişkileri ve Susurluk gibi olaylar ortaya çıkmış, aynı zamanda devletin baskıcı tutumu toplumun üstünde sürekli kendini hissettirmiştir. Bu durum ve şartlar toplumda ister istemez kutuplaşmayı da beraberinde getirmiş, aynı zamanda toplum bu tür güvensiz ve karışık bir ortamda kendini daha fazla devletin veya kolektivist akımların kucağına atmıştır. Tüm bu şartlar bize 1990'lı yıllarda ortaya çıkan liberal partilerin gelişmesi ve büyümesi için hiç de uygun şartların olmadığını göstermektedir. Liberalizmin siyasi pratiklerinin bu şekilde başarısızlığa uğramasına rağmen liberal düşünce gruplarının etkinliklerini artırarak devam etmesi ve hatta 2000'li yıllarla beraber AKP dönemi ile bir takım düşüncelerini pratikte uygulatma imkânları bulmaları da hiç şüphesiz bir başka çalışmanın konusunu teşkil etmektedir.

Political Liberalism in Turkish Politics in the 1990s

Ahmet Koroğlu*

Liberalism is a way of thinking that doesn't have a common definition and can be interpreted in many ways. These different interpretations have led to the emergence of various kinds of liberalism and throughout history, liberalism has appeared as classical liberalism, modern (social) liberalism and neoliberalism (Boaz, 1998, p. 27). In Turkey, liberalism has developed in a distinctive way in its historical process. In this respect, it is possible to divide historical development of liberalism in Turkey into five main periods. The first period of liberalism appeared towards the collapse of the Ottoman Empire. (Yayla & Seyitdanlioğlu, 1998, p. 54) The second period took place during the foundation of the Turkish Republic and one-party ruling. At this time liberal policies were oppressed and ignored, and the liberal discourse could only be expressed within the nationalist ideology (Kadioğlu, 1999, p. 73-98). The third period started with the transition to the multi-party system and continued until 1980's. In this period Democrat Party and Justice Party played an important role, and liberal policies contained conservative and statist discourse, and populist policies were common (Fedayi, 1999, p. 469). During the fourth period starting with the ANAP government in the 1980s, liberalism differentiated itself from previous periods. In this period neoliberal policies in Turkey were initiated with the effect of the western world. In addition, liberalism witnessed the "New Right" debate and the emergence of civil society. This article will mainly address the fifth period which constitutes the development of liberalism in Turkish political life in the 1990s. In order to understand this period better, the factors of the liberal revival have been observed, the concepts of "New Right" and civil society have been analyzed and then liberal political parties and think-thank foundations that existed in the 1990s have been discussed. Lastly, the success of the liberal movements has been addressed and possible causes and effects have been analyzed.

After the 1960s Turkey found itself into an economic and social predicament. This situation that became apparent in 1970s became more desperate at the end of 1970s. This

* Res. Assist., Kırklareli University Department of International Relations

Correspondence: ahmetkoroglu@kirkclareli.edu.tr, Kırklareli Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kavaklı, Kırklareli, Turkey.

troublesome period made itself felt particularly in the economic life (Çavdar, 1992, p. 227). In order to end this bottleneck situation, "New Right" program was put on the agenda as a prescription. According to this program, neoliberal policies were applied and the economic liberalization program was activated after the 1980s. "New Right" notion was used to define the policies and ideologies of the Ronald Reagan period in the US and Margaret Thatcher in the UK in 1970s and 1980s. The main basis of this policy was the union of new-conservatism and neoliberalism (Dubiel, 1998, p. 15, Held, 1989, p. 139). The "New Right" worldview that started to become dominant after the 1980s in Turkey showed itself especially in economic policies. In this regard, Turgut Özal led the way to the construction of "New Right" hegemony in Turkey.

In addition to the economic problems, there were some other issues in the 1970s Turkish political culture, as well. "Political Islam" and "Kurdish Nationalism" movements pushed the politics into new poles and this polarization came along with the social legitimacy problem. On the other hand, the socio-economic inequality among individuals and the conflict in the society that started before 1980 escalated and this caused the public to avoid participating actively in politics. 1982 constitution that was prepared right after the military coup in 1980 emphasized the importance of the State in public-state relationship and restricted individual rights and freedoms (Sunar, 1974, p. 77). Over power of the State as opposed to individuals' rights created arguments which led the way to giving more freedom and space to individuals. At this point, the debates on civil society gains importance. After 1970s civil society has become a matter of debate which includes various approaches. According to İdris Küçükömer, civil society is the society through which most basic needs are satisfied and is a concept defining the bourgeois class that has emerged after industrial revolution (Küçükömer, 2009). Here, it is possible to discuss the matter in four stages considering its historical development. To define all these stages, the state comes into prominence as the main reference point (Sarıbay, 1998, p. 28). When we consider the stages, at first, civil society separates from its meaning which is identified with being a member of a state. Second stage corresponds to legitimization of self defense of independent communities in the civil society against the state. Third stage represents the approach which regards freedom which civil society includes as motive for social confliction and which regards government intervention as a factor preventing this confliction. And the last stage, as a reaction to the third stage, represents the point at which the concern that government intervention would overwhelm civil society emerges (Tosun, 2001, p. 31). This later shaped the notion of civil society, which became popular at the beginning of 1980s in Turkey. The dynamics of civil society in Turkey in 1980s was also shaped by the period's circumstances. In these years, Turkey concentrated more on specific topics like health, tourism, environment, human rights, religious rights, ethnic rights and women rights rather than the topics that concern the whole society like modernism,

national identity, national solidarity, and developed policies on those topics in social platforms. Many of those concepts were brought up in the society level, rather than the State level. Some of these social groups that supported one or more of these topics gained power within time and were given some rights by the governments and started influencing state policies (Çaha, 1998, p. 26-27). The main dynamics of civil society was formed by those groups in 1980s of Turkey (Mardin, 2008; Erdoğan, 2005, p. 667-689; Tuncel, 2005, p. 709-739).

Turkish politics in the 1990s went through a transformation. Neoliberal policies and civil society policies in 1980s had a significant impact on this change and transformation. It is possible to summarize the outcomes of neo-liberalism and civil society policies which occupied the public agenda through the 1990s as such: The first impact was on developments and changes in economy in compliance with the neoliberal policies in the 1990s (Cizre Sakallıoğlu & Yeldan, 2000, p. 493; Ahmad, 2009, p. 244). As a result of these neo-liberal policies, great changes have emerged concerning market equilibrium and its aspects related with social relations. With 1980s, irregularity prevailed in the market dynamics and this situation speeds up evolution toward the economy of mafia and corruption and causes an increase in illegal activities. Thus, the state has been transformed into a means of depredation and common wealth a meta of depredation (Özkazanç, 2005, p. 642). Secondly, the 'Kurdish', 'Alavi' and 'Political Islam' issues, which were based on identity and culture, were raised as a result of the current circumstances. Thirdly, discussions and analyses of state-society and individuals which were triggered and developed by civil society debates became popular. Lastly there was a fragmentation of policy in parallel to the transformation of the Turkish political system (Kalaycıoğlu, 1996, p. 57; Kahraman, 2010, p. 225-231). Indeed these four issues have included the basic codes of understanding political and social developments in Turkey in the 1990s. Meanwhile, some other formations, acting on a number of liberal codes have appeared. It is possible to take these formations on two levels. One level has become a party, New Democracy Movement (NDM) and the other has taken a part in the Turkish political life, named the Liberal Democrat Party (LDP). Besides these parties which were established by Turkish capitalists, respectively Cem Boyner and Besim Tibuk, there were some other modes of thought in parallel such as the "Second Republicans" and "Association for Liberal Thinking" (ALT). These groups are important in order to understand the liberal revival in early 1990s.

The "Second Republicans" took to liberalism in an effort to have more democratization. In addition, they criticized the republic's old authoritarian administration because it neglected the position of individuals against the state (Altan, 1997, p. 88). In this aspect, this group had a close connection with NDM in terms of thinking. ALT advocated total liberalization as the "New Right". Pioneers of the corporate world also appeared in the same period. Although there was no exact organic tie-in between LDP and ALT, they

were close in terms of their ideas and both were established in almost the same years. Both parties basically took the mantle of liberalism against the problems of the official ideology during this period. When it comes to "Second Republicans", they predicted a liberal state and society model based on pluralism and individualism against the central, bureaucratic state. According to the "Second Republicans", who have defined the state as purified of ideologies, impartial and a tool serving the society, establishing democracy can be done through a serving state rather than Sultan State and an economy which is controlled by society instead of the state. "Second Republicans" wanted to add more democratic and multi-cultural objectives to the Özal neo-liberalism and also shared neoliberal policies on the economic stage.

The ideas of "Second Republicans" had compliance with the NDM's ideas which was established by Cem Boyner. NDM combined liberal economic policies and liberal political principles rather than Özal's singularly financial principles, similar to the "Second Republicans". NDM drew attention to the three basic issues at that time and they pointed out that the sources of the problems come from the relationship between the state and the individual. According to NDM these three issues were: the economic crises, the Kurdish issue and the conflict between Islamism and Secularism and the solution to these problems could be handled with reference to the norms international law in relation between state and individual (YDH, 1994b). On the issue of freedoms, NDM voiced the same ideas as Özal. According to NDM, the most important of these freedoms is freedom of speech, the freedom of religion and conscience. The third and last is the freedom of enterprise (YDH/PEK, 1994, p.11-12). NDM took these freedoms as the basic principles of political liberalism, not only as financial freedoms. Thus NDM indicated that society can only be developed by relying on these three basic freedoms. In this regard, secularism and the Kurds were the subjects which were put on the agenda frequently by the NDM (YDH Bildirisi, 1993, p.181-191).

The other organization to defend liberal values in the 1990's Turkey was the Association of Liberal Thinking (ALT) which had many important functions. ALT's liberal thoughts could be differentiated from "Second Republicans" in some aspects. The liberal thought which was advocated by the Association was fundamentally classical liberalism (Özipek, 2005, p. 620). Thus its understanding of liberalism was integrated with philosophical, political and economical thoughts. In this respect ALT also criticized Özal's one-way function liberalism. Because of dealing with liberalism as an ethical and philosophical system LDT was slightly alienated from the issues of Turkey (Yayla, 1996, p. 11-12).

At that time, Liberal Democratic Party (LDP) which was founded in 1994 advocated the principles of classical liberalism. Besim Tibuk, the leader of LDP emphasized none of the parties in Turkish politics defend liberal values, i.e libertarian philosophy, and he also asserted that all the political movements have the same statist mentality.

According to Tibuk, all the parties in the Turkish politics are similar to each other. To LDP, diminishing the state should be one of the most important items on the political agenda. Also LDP stated that the only function of the state is to provide security for its people, and there should not be any other social mission (LDP, 1994, p. 11-12). LDP defended a complete freedom in the economic sense and thus gratifying Özal's economic policies. However, LDP criticized some policies of Özal and offered more liberal alternatives (LPD, 1994, p.42-63). In addition, LDP had a liberal attitude towards secularism and the "Kurdish Issue", which held importance in those years in Turkish politics. In fact LDP's attitude towards this issue coincided with that of YDH. Like YDH, LDP indicated that the concept of nationalism shouldn't impede freedoms. LDP had a liberal discourse about political Islam in that period (Tibuk, 1994, p. 15-17).

In conclusion, the liberal revival that emerged in 1990's didn't meet the expectations, and in a short time failed in the political arena. YDH was completely defeated in the first election they participated. As for LDP, it still continues to exist, but the percentage of their vote hasn't reached over % 0.4 in the elections they have participated so far. There are some important reasons why liberal practises couldn't be effective in Turkish politics. These reasons are closely tied to the Turkish political culture and structure. There are a variety of reasons why this liberal revival could not show a strong presence in Turkish political life. The most general and fundamental reason might be that Turkish political culture doesn't have the social background that is convenient enough for liberalism to flourish. Thus it is possible to say that there are some historical and fundamental barriers preventing the liberal discourse in Turkey.

Kaynakça / References

- Ahmad, F. (2009). *Modern Türkiye'nin oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Altan, M. (1997). İkinci Cumhuriyet manifestosu tartışmalarına giriş. *Doğu Batı Dergisi*, 1, 81-93.
- Boaz, D. (1998). *Libertarianism*. New York: The Free Press.
- Cohen, J. L. Arato, A. (1992). *Civil society and political theory*. Cambridge: MIT Press.
- Çaha, Ö. (1998). Türkiye'de sivil toplumun sorunları. *Liberal Düşünce Dergisi*, 10-11, 26-27.
- Çavdar, T. (1992). *Türkiye'de liberalizm (1860-1990)*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Dubiel, H. (1998). *Yeni muhafazakârlık nedir*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erdoğan, M. (2005). Sivil toplum: Bir kavramın anatomisi. Bakan, S., Küçük, A., & Karadağ, A. (Ed.), 21. Yüzyılın eşliğinde *Türkiye'de siyasal hayat* içinde (s. 667-689). Bursa: Aktüel Yayınları.
- Fedayi, C. (1999). Liberalizm ve Türkiye'de liberalizm. *Yeni Türkiye Dergisi*, 25, 462-473.
- Held, D. (1989). *Political theory and modern state*. Cambridge: Polity Press.
- Kadioğlu, A. (1999). *Cumhuriyet idaresi-demokrasi muhakemesi*. İstanbul: Metis Yayınları.

- Kahraman, H. B. (2010). *Türk siyasetinin yapısal analizi-1- kavramlar, kuramlar, kurumlar*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kalaycıoğlu, E. (1996). Türkiye'de siyasal değişim. *Yeni Türkiye Dergisi*, 9, 57-65.
- Küçükömer, İ. (2009). *Sivil toplum yazıları*. İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Özipek, B. B. (2005). Liberal düşünce topluluğu. M. Yılmaz (Ed.) *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Liberalizm içinde* (s. 620-628). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özkazanç, A. (2005). Türkiye'nin neo-liberal dönüşümü ve Liberal düşünce. M. Yılmaz, (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Liberalizm içinde* (s. 634-654). İstanbul: İletişim Yayınları.
- LDP. (1994). *Sana güveniyor, Liberal Demokrat Parti Programı*. İstanbul: Yazar.
- Mardin, Ş. (2008). *Türkiye'de toplum ve siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sakallıoğlu, Ü. C., & Yeldan, E. (2000). Politics, society and financial liberalization: Turkey in 1990's. *Development and Change*, 31 (2), 481-508.
- Sarıbay, A. Y. (1998). *Siyaset, demokrasi ve kimlik*. Bursa:Asa Kitabevi.
- Sunar, İ. (1974). *State and society in the politics of Turkey's development*. Ankara: Ankara University Press.
- Tibuk, B. (1994). İnsan hakları ve demokrasi. *Genel Başkan ile sohbet dizisi* (s. 2). İstanbul: LDP Tanıtım Yayınları.
- Tosun, G. E. (2001). *Demokratikleşme perspektifinden: Devlet-sivil toplum ilişkisi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Tuncel, G. (2005) Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının tarihsel gelişimi. Bakan, S., Küçük, A., & Karadağ, A. (Ed.), 21. *Yüzyılın eşğinde Türkiye'de siyasal hayat içinde* (s. 709-739). Bursa: Aktüel Yayınları.
- Yayla, A. (1996) Pratikteki açmazlarıyla liberalizm ve Liberal Düşünce Topluluğu. *Liberal Düşünce Dergisi*, 1, 4-14.
- Yayla, A. ve Seyitdanlıoğlu, M. (1998). Türkiye'de liberalizm. *Liberal Düşünce Dergisi*, 10-11, 52-63.
- YDH. (1993). YDH Bildirisi. *Türkiye Günlüğü Dergisi*, 22, 181-191.
- YDH. (1994a). *Yeni Türkiye için yeni demokrasi: Yeni Demokrasi Hareketi tüzük ve programı*. İstanbul: Yazar
- YDH. (1994b). *Konuşma, yazı ve makalelerle Yeni Demokrasi Hareketi*. İstanbul: Yazar.
- YDH/PEK. (1994). *Sorularla Yeni Demokrasi Hareketi: Temel politikalar Yeni Demokrasi Hareketi*. İstanbul: Yazar.
- Yücel, S. (2006). *Türkiye'nin siyasal partileri (1859-2005)*. İstanbul: Alfa Yayınları.